

MIGRACJE PRZYMUSOWE JAKO INSTRUMENT KONSOLIDACJI PAŃSTWA NARODOWEGO W XX WIEKU. PRZYPADK WYSIEDLEŃ NIEMCÓW Z POLSKI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Streszczenie

W artykule migracje przymusowe zostały zawężone do pojęcia wysiedlenia. Za Krystyną Kersten przyjęto definicję wysiedleń, jako przymusowych i zorganizowanych przemieszczeń określonej zbiorowości – na mocy porozumień lub decyzji międzynarodowych lub też jako jednostronny akt przeprowadzającej ją władzy.

O ile migracje przymusowe nie są zjawiskiem, którego geneza sięga XX wieku, to dopiero jednak w ubiegłym stuleciu zaczęto je stosować, jako środek służący konsolidacji państw narodowych. W czasie II wojny światowej doszło do apogeum sprzężenia idei nacjonalistycznych z wysiedleniami ludności, co wiązało się z próbą fizycznej eksterminacji określonych grup etnicznych. Na skutek polityki germanizacyjnej na polskich ziemiach wcielonych do III Rzeszy doszło do masowych wysiedleń mieszkających tam dotychczas Polaków – zgodnie z ideą „czysto niemieckich ziem”. Z drugiej strony, mocarstwa obradujące na konferencji w Londynie i w Waszyngtonie w latach 1942–1943 były zgodne co do tego, że wysiedlenia ludności niemieckiej są jedynym możliwym środkiem mogącym zapobiec kolejnym konfliktom w powojennej Europie. Stanowisko to znalazło oparcie w rozdziale XIII umowy poczdamskiej przewidującym transfer Niemców z Polski, Czechosłowacji i Węgier. To rozwiązanie popierali również polscy komuniści.

W artykule wykazano, że nowe władze postrzegały wysiedlenia jako środek konieczny w realizacji ideału państwa homogenicznego pod względem etnicznym, który kształtował się w czasie wojny. W konstruowaniu koncepcji państwa dominowały odwołania do patriotyzmu, jedności narodowej, a paradygmat walki klas odgrywał w tym procesie drugorzędą rolę. Wynikiem tych poglądów były działania władz w kierunku jak najszybszego przeprowadzenia wysiedleń Niemców z tzw. „Ziem Odzyskanych” po wojnie, a następnie integracji tych terytoriów w ramach nowego państwa narodowego zgodnie z założeniami polityki „repolonizacji” .

---

* **Aneta Pazik** – doktorantka w Instytucie Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego; absolwentka europeistyki i stosunków międzynarodowych; w ramach stypendium Erasmus studiowała w l'Institut d'Etudes Politiques w Bordeaux, a w ramach stypendium CEEPUS odbyła staż na Uniwersytecie Palackiego w Ołomuńcu; laureatka stypendium im. Henri Rieben przyznawanego przez Fondation Jean Monnet pour l'Europe w Lozannie, a także stypendium im. Fritza Sterna przyznawanego przez Deutsche Nationalstiftung; autorka książki dotyczącej polityki europejskiej gen. de Gaulle'a w latach 1958–69, artykułów z zakresu stosunków polsko-niemieckich i francusko-niemieckich po II wojnie światowej, a także haseł do Leksykonu Europeistyki wydanego w 2011 roku.

Słowa kluczowe

Wysiedlenia, migracje przymusowe, państwo narodowe, Niemcy, komunizm, władza, rehabilitacja, weryfikacja, repolonizacja

Naród polski w wyniku wojny i zmian terytorialnych
przekształca się z państwa wielonarodowego
w państwo jednonarodowe.

Z przemówienia noworocznego Bolesława Bieruta z 1946 roku (Kersten 1989: 476)

132

Jan M. Piskorski (2010: 27) nazywa wiek XX „stuleciem wykorzenionych i bezdomnych”. W wyniku licznych konfliktów narodowościowych do migracji zostało zmuszonych miliony ludzi w Europie. Te transfery ludności zazwyczaj przebiegały w sposób niehumanitarny, niejednokrotnie kończyły się w sposób tragiczny. Wysiedlenia powodowały również problemy z integracją przemieszczonych osób w nowym miejscu zamieszkania (Giannakos 2008), a także z ich obecnością w przestrzeni publicznej (Schulze 2006). Tymczasem geneza migracji przymusowych – wysiedleń (tak będą one określane w niniejszym artykule) wiązała się z dążeniem do zniwelowania wewnętrznych konfliktów w państwach narodowych stanowiących skutek istnienia mniejszości narodowej na jej terytorium, a także przymusowych polityk asymilacyjnych, których jeden z modeli może stanowić polityka Bismarcka.

Aby zapobiec występującym konfliktom wewnętrznym na tle narodowościowym, Georges Montandon, szwajcarski lekarz i antropolog, przedstawił w 1915 roku propozycję, aby granice państw narodowych były wyznaczane w oparciu o kryterium etniczne lub poprzez przesiedlenie ludności stanowiącej mniejszość w danym kraju do ojczyzny narodowej (Czerniakiewicz, Czerniakiewicz 2005: 11). To ostatnie rozwiązanie zostało przyjęte w środowisku międzynarodowym i wprowadzone m.in. do konwencji adrianopolskiej, konwencji z Neuilly z listopada 1919 roku, a także konwencji lozańskiej ze stycznia 1923 roku.

Migracje przymusowe nie były jednak w historii Europy zjawiskiem nowym w ubiegłym stuleciu. Już w starożytnych Atenach instytucji „ostracyzmu” w sytuacji *stasis* towarzyszyły przesiedlenia opozycjonistów politycznych (Forsdyke 2000). W I wieku n.e. dokonywano wysiedleń Żydów z Rzymu (Rutgers 1994). Na przełomie XVI i XVII wieku miały miejsce wysiedlenia Żydów (Haliczer 1973, Kamen 1988) oraz Morysków z Hiszpanii (Boase 2002, Clissold 1978, Carr 2009). Podłoże tych procesów było jednak odmienne. O ile w przypadku wysiedleń

z Hiszpanii dominowały względy religijne, tak przymusowe migracje, które zostały przeprowadzone w XX wieku stanowiły efekt rozwoju ideologii opartej o koncepcję państwa narodowego (Ther 2012).

W niniejszym artykule zostanie podjęta analiza znaczenia migracji przymusowych jako narzędzia stosowanego przez polskie władze komunistyczne w procesie tworzenia nowego państwa w nowych granicach, które zostały ustalone w trakcie konferencji poczdamskiej na przełomie lipca i sierpnia 1945 roku. Stąd też podjęta analiza będzie dotyczyła wysiedleń poczdamskich, tj. tych, które miały miejsce między 20 lutego 1946 roku a 1 listopada 1947 roku. Ograniczenie to wiąże się z trudnościami jednoznacznej klasyfikacji migracji Niemców rozpoczętych pod koniec II wojny światowej¹.

Po zakończeniu wojny dla władz komunistycznych sprawy narodowościowe wiązały się z „odniemczaniem, rehabilitacją i weryfikacją oraz repolonizacją” (Zawadzki 1964: 135). Stąd też celem artykułu jest z jednej strony ukazanie znaczenia wysiedleń w kontekście dążenia władz do jednoczenia narodu (jeszcze w czasie wojny), a także podtrzymywania obrazu wroga w celu konsolidacji wewnętrznej społeczeństwa odwołując się do pamięci o cierpieniach doznanych ze strony Niemców w czasie wojny. Z drugiej strony, wysiedlenia zostaną przedstawione jako działania formalne, zmierzające do homogenizacji etnicznej na tzw. „Ziemiach Odzyskanych”, ich „repolonizacji” i integracji w ramach nowego państwa. Uwzględniając zakres niniejszego artykułu, czyli znaczenie wysiedleń z punktu widzenia władzy dążącej do utworzenia państwa jednolitego pod względem narodowościowym, analizie zostaną poddane dokumenty wyprodukowane przez organy władzy, a także przez związane z nią jednostki, takie jak np. partia polityczna i jej organ prasowy. Stąd też nie zostaną w nim uwzględnione np. wspomnienia wysiedlanych osób.

Zanim autorka przejdzie do analizy problemu, przedstawi sposób rozumienia pojęcia „migracji”, gdyż jest ono niejednoznaczne, często stosuje się je w różnych kontekstach i przyjmuje jego rozbieżne znaczenia (Palczyński 2005: 269). Mając na uwadze analizowany problem, w niniejszym artykule zostanie wykorzystane pojęcie migracji przymusowej – zgodnie z kryterium zakresu wolności decyzji migracyj-

---

¹ Migracje Niemców z Polski po II wojnie światowej były zjawiskiem złożonym. Można wyróżnić kilka faz tych przemieszczeń: wysiedlenia wojskowe określane również jako „dzikie wypędzenia” (Borodziej, Kraft, za: Nowakowska, Wóycicka, 2010: 59), z kolei B. Nitschke (2000) pisze o wysiedleniach wojskowych; wysiedlenia administracyjne – miały one mieć charakter pozornie dobrowolny – administracja polska na prośbę Niemców chcących opuścić dane terytorium wydawała przepustki, *de facto*, wobec Niemców stosowano różnego rodzaju środki przymusu; wysiedlenia poczdamskie.

nych wyróżnionym przez Hieronima Kubiak i Krystynę Slany (Palczyński 2005: 271).

W różny sposób określa się ruchy migracyjne, którym byli poddani Niemcy w wyniku porozumień poczdamskich. Ich wspólnym elementem jest podkreślenie przymusowego charakteru tych przemieszczeń. Przy czym przymusowość oznacza decyzję władz, na którą nie ma wpływu ludność jej podlegająca, gdyż staje się ona przedmiotem akcji podejmowanej przez „wyższy autorytet” – przy czym autorytetu nie można mylić z tzw. „siłą wyższą”, przymusem sytuacyjnym, gdy jednostka sama decyduje o momencie opuszczenia swojego dotychczasowego środowiska (Kersten 1974: 4). W niniejszym artykule pojęcie migracji przymusowej jest tożsame z pojęciem wysiedlenia, które w opinii autora przedstawia relatywnie niski poziom zabarwienia emocjonalnego. Za przywołaną już powyżej Krystyną Kersten uznaje się, że wysiedlenie „obejmuje określoną zbiorowość, jest zawsze przymusowe, zorganizowane, pozycja osoby wysiedlanej jest bierna, nie ma natomiast istotnego znaczenia czy owe przemieszczenie odbywa się na mocy porozumień lub decyzji międzynarodowych, czy też jest jednostronnym aktem przeprowadzającej je władzy, dotyczy własnych obywateli czy obywateli innego państwa” (Kersten 1996: 18–19). Przyjęcie powyższej definicji determinuje konieczność pominięcia procesów migracyjnych Niemców z terenów wschodnich (np. z Prus Wschodnich), które odbywały się od 1943 roku, wraz z wydaniem nakazu ewakuacji ludności przez Hitlera, a następnie ucieczek przed zbliżającą się Armią Czerwoną.

134

„Naród” i wysiedlenia w dyskursie Polskiej Partii Robotniczej w czasie II wojny światowej

Już w dwa miesiące po ataku III Rzeszy na ZSRR, Stalin podjął decyzję o utworzeniu Polskiej Partii Robotniczej, która pierwotnie miała zająć się organizacją struktur władzy oraz rozbudową jednostek partyzanckich. Po wyłączeniu tzw. drugiej grupy inicjatywnej w połowie maja 1942 roku, została opracowana koncepcja Narodowych Komitetów Walki (NKW), które miały być „kierownikiem walczących mas, organem narodowym w przeciwstawieniu do okupacyjnego kierownictwa fabryki, stacji, warsztatu, czy okupacyjnego wójta na wsi”, a także doprowadzić do „zjednoczenia narodu” (Gontarczyk 2003: 141). Podjęto wówczas również inicjatywę „Daru Narodowego”, czyli sprzedaży cegiełek wśród społeczeństwa, a otrzymane środki finansowe przekazywać na cele walki z okupantem (Gontarczyk 2003: 141).

Żadna z tych propozycji nie spotkała się z szerszą odpowiedzią ze strony społeczeństwa, niemniej jednak pokazują one, że od początku funkcjonowania partii podejmowała ona działania w myśl jednoczenia narodu w walce ze wspólnym wrogiem.

Zarówno w dokumentach partii, jak również w materiałach propagandowych pojawiało się wiele nawiązań do narodu. Jak pisze Kersten, po czerwcu 1941 roku, słowo naród, które dotychczas było rzadko używane w dokumentach i publicystyce Komunistycznej Partii Polski, stało się jednym z najczęściej stosowanych. Pojęcia odwołujące się do klasowości społeczeństwa nie występowały samodzielnie w języku komunistów, a wiązano je z kategorią narodu, który stał się wartością nadrzędną, głównym punktem odniesienia dla innych pojęć:

Naród polski jest czynnikiem w walce i ambicją wszystkich patriotów polskich jest wydajne zwiększenie roli i znaczenia narodu polskiego w ogólnym froncie walki przeciw hitleryzmowi [...]. Jest to sprawa nie tylko naszego poczucia narodowego (1942 za Kersten 1989: 473).

Odwoływano się do pojęcia „jedności narodowej” – bez względu na istniejące podziały klasowe:

Jedność narodową zbudować można wyłącznie na gruncie szczerzej analizy obecnej rzeczywistości Polski. Da się ją osiągnąć li tylko przez głębokie uświadczenie sobie, że najważniejsze zadania dziejowe łączą w tej chwili wszystkich Polaków niezależnie od wszystkiego, co by ich dzielić mogło. Jedność walki z najeźdźcą – taki jest dzisiaj nakaz sumienia patriotycznego. Straszna niewola hitlerowska zjednoczyła prawie cały naród polski wspólną nienawiścią do okupanta i wspólną żądzą odwetu. Nikt nie potrafi tej prawdzie zaprzeczyć. I nikt nie potrafi zażegnać praktycznych konsekwencji z prawdy tej płynących. Przeświadczenie, że tylko łączny wysiłek robotników, chłopów i pracowników [umysłowych] podebrać zdoła okupację hitlerowską w Polsce, że tylko ten wysiłek przyniesie jej obalenie, powinno przepoić nasze serca i mózgi (Gontarczyk 2003: 122).

Również w dokumentach programowych przedstawiono naród jako wartość nadrzędną. W deklaracji ideowo-programowej Związku Patriotów Polskich w ZSRR z 1942 roku wskazywano, że to wojna zapoczątkowała proces zjednoczenia narodu „na nowych zasadach”, a jedną z nich miał być duch patriotyczny. Zjednoczenie narodu miało się dokonać pod egidą Związku Patriotów Polskich (Deklaracja ideowo-programowa Związku Patriotów Polskich ..., 1984: 481–483).

Charakter wypowiedzi zawierających odwołania do pojęcia narodu był bardzo często zabarwiony nacjonalizmem, a nawet szowinizmem. W tym okresie celem przekazów pojawiających się w prasie komunistycznej było pobudzanie czynów patriotycznych. W prasie wydawanej przez kierownictwo PPR wykorzystywano patriotyczne odezwy, które

miały scalać naród w walce ze wspólnym wrogiem. Aby skutecznie zrealizować postawiony cel, przekonywano, że koniecznością jest „lojalne wypełnienie umowy polsko-sowieckiej”, co miało stanowić „drogę do niepodległości narodowej” (1942 za Gontarczyk 2003: 119).

Odezwoom patriotycznym towarzyszyły pierwsze zarysy koncepcji nowego państwa komunistycznego, które miało być utworzone po pokonaniu hitlerowskich Niemiec. Alfred Lampe, ideolog Związku Patriotów Polskich, przekonywał w 1942 roku w „Nowych Widnokręgach”, że komunistyczna „Polska narodowa” miała być państwem narodowo jednolitym:

Będziemy budować wielkość naszego odrodzonego narodu uwzględniając wszystkie nauki i doświadczenia ostatniego ćwierćwiecza [...]. Podejście do sprawy granic wschodnich Rzeczypospolitej nie może oczywiście być dyktowane partykularnymi interesami wielkich właścicieli ziemskich i ich otoczenia, lecz musi się kierować żywotnymi interesami całego narodu (Kersten 1989: 474).

136

Komuniści działający w kraju przykładali jednak mniejszą wagę do postulatu homogeniczności narodowej Polski. W deklaracji programowej PPR, twórcy dokumentu mówili o niepodległej Polsce, w której granicach mieli mieszkać przedstawiciele różnych narodowości – w oparciu o zasady równości i braterstwa. Kwestia mniejszości narodowych nie pojawia się jednak w dokumentach późniejszych, tj. w *Maniście demokratycznych organizacji społeczno-politycznych* z 15 grudnia 1943 roku, deklaracji KRN z 1 stycznia 1944 roku, ani też w Maniście PKWN. O redefinicji założeń polityki ludnościowej, w tym powiązanie przede wszystkim kwestii granic państwa z koniecznością dokonania wysiedleń mniejszości narodowych, świadczą umowy zawarte przez PKWN we wrześniu 1944 roku przewidujące przesiedlenia ludności polskiej z terenów zachodnich republik ZSRR, a także ludności ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej z Polski (Kersten 1989: 475–476).

Pogląd komunistów dotyczący wysiedlenia Niemców z Polski był podzielany przez prawie wszystkie ówczesne obozy polityczne. Co do tego panowała zgodność między ugrupowaniami polskiego podziemia. W lutym 1940 roku, w okólniku wydanym przez MSZ pojawiło się uzasadnienie konieczności wysiedlenia Niemców po zakończonych działaniach wojennych (Jankowiak 2005: 28). Argumenty uzasadniające konieczność wysiedleń Niemców przede wszystkim kładły nacisk na potencjalne zagrożenie, jakie miało nieść z sobą pozostawienie Niemców w Polsce. Opisywano np. destrukcyjny charakter działań mniejszości niemieckiej w okresie dwudziestolecia wojennego (Ociepka 1992: 17–18).

Pojawiały się jednak różnice w opiniach na temat organizacji transferu ludności niemieckiej. Niektóre środowiska postulowały np. zatrzymanie w Polsce niemieckiej młodzieży, która miała być wysyłana „do pracy przymusowej pod dozorem policyjnym” w celu „odbudowy terenów zniszczonych” (Pasierb 1990: 269). Na początku 1945 roku linia komunistów wobec ludności niemieckiej zamieszkującej przejęte ziemie niemieckie była już względnie jednoznaczna. Władysław Gomułka na plenum KC PPR w lutym stwierdził, że Niemcy zostaną wyrzuceni, a na ich miejscu zostaną osiedleni Polacy. W marcu, „Głos Ludu” opublikował wywiad z Aleksandrem Zawadzkiem, wojewodą śląsko-dąbrowskim, w którym powiedział on, że „naród chce mieć Polskę, w której nie będzie miejsca dla Niemców” (Strauchold 1995: 265).

Organ prasowy PPR w swoich argumentach za wysiedleniem Niemców z Polski odwoływał się do założeń walki klas – mimo że miało ono znaczenie drugorzędne. W styczniu 1945 roku stwierdzano w gazecie, że niezależnie od kar wymierzonych osobom należącym do mniejszości niemieckiej, mieli oni zostać pozbawieni obywatelstwa polskiego, a także skazani na banicję. Własność tych Niemców miała być przejęta przez Polskę. Konieczność tę uzasadniono zagrożeniem, jakie na przestrzeni wieków stanowiła dla Polski zamieszkująca w jej granicach mniejszość niemiecka. W przywołanym artykule jako zagrożenie przedstawiono przede wszystkim niemieckich właścicieli ziemskich, właścicieli koncernów, historyczną dominację niemieckiego kapitału m.in. na Śląsku, Pomorzu, w poznańskim – czyli na ziemiach, które postrzegano jako „odwiecznie polskie”, a nad którymi Polska utraciła kontrolę (1945 za Borodziej, Lamberg 2000: 54–55).

W maju klarowały się zasady organizacji wysiedleń – zgodnie z interesami gospodarczymi kraju. Na jednym z posiedzeń Rady Ministrów Edward Ochab wiązał „przyszłość państwa i Narodu” z koniecznością opanowania wysoko uprzemysłowionych Ziem Odzyskanych. Przy czym „opanowanie” to miało polegać na usunięciu stamtąd Niemców i przesiedleniu na ich miejsce Polaków. Ze względu na występujący jednak niedobór pracowników na tych terenach, przewidywano wysiedlanie Niemców fazami, zgodnie z podziałem ludności na kilka kategorii odpowiadającym posiadanym przez nich kompetencjom i przydatnością w procesie odbudowy polskiej gospodarki. Stąd też, zgodnie z wytycznymi Ochaba, Niemcy mieli być klasyfikowani do jednej z trzech grup: nieproduktywni, fachowcy i ci, których „nie da się przerzucić”. Pierwsza grupa miała podlegać wysiedleniu w pierwszej kolejności, z kolei jeśli chodzi o osoby przypisane do grupy drugiej – mieli oni być „przez jakiś czas wykorzystywani” do prac na terenie Polski (Protokół nr 37 posiedzenia Rady Ministrów... 2000: 137). Gdy

powyższe wytyczne nie były przestrzegane w czasie tzw. wysiedleń wojskowych, wówczas też spotkały się one z reakcją ze strony władz².

Po zakończeniu wojny, zanim doszło do formalnego potwierdzenia konieczności wysiedleń Niemców przez zwycięskie mocarstwa, plenum KC PPR postanowiło w dniu 26 maja, że „w ciągu roku bieżącego musimy całkowicie usunąć Niemców z Ziemi Odzyskanych i osiedlić tam 3,5 miliona Polaków, w tej liczbie 2,5 miliona w okresie do zniw...” (Szczegóła 1995: 47). Dwa dni później, Ochab mówił z kolei o konieczności „wyrzucenia 2–2,5 miliona Niemców”. Rezultatem podjętych wówczas decyzji politycznych były rozkazy wojskowe Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (Szczegóła 1995: 48).

Przekonanie o konieczności opuszczenia Polski przez Niemców nasiliło się po zakończeniu działań wojennych w trakcie obrad Wielkiej Trójki w Poczdamie (Pasierb 1990: 269). Na konferencji w Poczdamie mocarstwa ustaliły granicę między Polską a Niemcami w oparciu o linię Odry i Nysy Łużyckiej³. Ponadto, podjęto decyzję o wysiedleniu Niemców z Polski, Czechosłowacji i Węgier (Umowa poczdamska [fragmenty] z dnia 02 sierpnia 1945 roku... 1982: 52–53). Dla Polski, decyzja o wysiedleniu Niemców z przejętych terenów nabrała

²Organy administracji publicznej zarzucały dowództwu Wojska Polskiego, że w trakcie akcji wysiedleńczych doszło do „poważnych szkód gospodarczych dla Państwa”(za: *Rozporządzenie Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w sprawie akcji wysiedleńczej Niemców za Odrę i Nysę (fragment), 06 lipiec 1945*, [w:] Śniadecki 1990: 150). W związku z uwagami ze strony administracji, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego wydało rozkaz, by wysiedlenia przeprowadzać w ścisłym porozumieniu z władzami administracji publicznej. Poza tym miały się one odbywać tak, aby zakłady przemysłowe oraz urzędy gospodarcze nie zostały zniszczone i zdewastowane. Specjaliści niemieccy mieli otrzymać zaświadczenia zatrzymujące ich na terenie zakładu, gdzie mieli być odpowiedzialni za ich utrzymanie i konserwację. Również na terenach rolnych wysiedlenie części Niemców (antyhitlerowców) miało być wstrzymane, by prowadzili niezbędne prace w gospodarstwach. Niemcom, którzy byli potrzebni z punktu widzenia zapewnienia ciągłości funkcjonowania gospodarki, przyznawano karty reklamacyjne.

³Mocarstwa sojusznicze w zasadzie już od 1943 roku opowiadały się za wysiedleniem Niemców. Takie stanowisko przedstawił Roosevelt Edenowi w marcu 1943 roku. Amerykański prezydent wskazywał wówczas, że „jest to jedyna droga do utrzymania pokoju”. Od konferencji w Teheranie mocarstwa podtrzymywały zasadę, że zmianom terytorialnym Polski musi towarzyszyć wysiedlenie ludności niemieckiej (Banasiak 1968: 14–16). Podobne stanowisko przedstawił Winston Churchill w maju 1944 roku, gdy w swojej mowie w Izbie Gmin mówił, że konieczne jest uregulowanie wschodniej granicy Polski, a także zrekomensowanie jej strat na wschodzie poprzez przyznanie ziem niemieckich, zapewniających Polsce dostęp do morza, a także przestrzeń – „macierz, w której polski naród będzie mógł bezpiecznie żyć” (AME 60/2/1, The Text of Churchill's Survey of Main Trends In British Foreign Policy In War [44.05.25.], k.3). Potwierdził je w swoim przemówieniu w Izbie Gmin w dniu 15 grudnia 1944 roku: „wysiedlanie będzie sposobem (...) najbardziej zadowalającym i trwałym. Nie będzie owej mieszaniny ludności stwarzającej nie kończące się trudności (...). Należy całkowicie uporządkować te sprawy. Nie jestem przerażony perspektywą przetasowania ludności, ani przesiedleniem na ogromną skalę.” (Jankowiak, 1995: 58).

wówczas także znaczenia politycznego, gdyż miała jednoznacznie potwierdzać prawo Polski do „Ziem Odzyskanych” (Ociepka 1992: 18).

W wyniku postanowień konferencji poczdamskiej przewidziano transfer 3,5 mln Niemców z Polski do radzieckiej i angielskiej strefy okupacyjnej. Wysiedlenia poczdamskie miały być realizowane pierwotnie w okresie od grudnia 1945 roku do lipca 1946 (Pismo Ambasady ZSRR w Warszawie..., 1990: 278). Plan wysiedleń został przyjęty przez Sojuszniczą Radę Kontroli Niemiec w dniu 20 listopada 1945 roku, a pierwszy transport zorganizowany w ramach wysiedleń poczdamskich wyruszył w lutym 1946 roku (Nowakowska, Wóycicka 2010: 59).

Wysiedlenia Niemców jako rozrachunek z wrogiem na poziomie państwa?

W komunistycznej retoryce wysiedlenia były często ukazywane jako rodzaj zemsty na „odwiecznym wrogu”. W tym przypadku istotne były wskazania na metody przeprowadzania wysiedleń. Ten aspekt jest zwłaszcza widoczny w dokumentach związanych z pierwszą fazą wysiedleń – tzw. wojskowych, które odbywały się w okresie między czerwcem i lipcem 1945 roku.

W dokumentach wojskowych podkreślano jednoznacznie, że Niemcy, jako wróg, przebywając na terenie Polski – zagrażali jej i Polakom. W rozkazie dowództwa 2 Armii WP z czerwca 1945 roku pojawiają się wyraźne nawiązania do prawa (a nawet nakazu) zemsty:

Z Niemcami⁴ postępować tak jak oni postępowali z nami. Wielu zapomniało już jakie było ich postępowanie z naszymi dziećmi, żonami i starcami. Czesi potrafili postąpić tak, że Niemcy sami uciekli z ich terytorium. Należy wykonywać swoje zadanie w sposób tak twardy i zdecydowany, żeby germańskie plugastwo nie chowało się po domach, a uciekało od nas samo, a znalazłszy się na swojej ziemi dziękowało Bogu za szczęśliwe wyniesienie głów. Nie zapominajmy, że Niemcy zawsze będą Niemcami (*Rozkaz nr 0150 dowództwa 2 Armii WP...*, 2000: 144).

Tymczasem siłą wyrzucani z domów Niemcy, po przerzuceniu za Odrę, decydowali się na powrót mając nadzieję na korzystne dla nich rozstrzygnięcia graniczne pomiędzy mocarstwami. Zdarzały się również wypadki, że oczekując na decyzje konferencji poczdamskiej koczowali na terenach przygranicznych czekając na możliwość powrotu. W związku z tymi sytuacjami w okresie między czerwcem a lipcem dowództwo podjęło decyzję o „ustaleniu należytej dyscypliny na granicy”.

⁴ We wszystkich cytatach zastosowano oryginalną pisownię.

Tutaj nie pojawia się *explicite* nawiązanie do zemsty. Niemniej jednak w dokumencie tym podtrzymywany był jednoznaczny obraz wroga, Niemców, jako „przestępców”, „bandytów”, „własowców” (Rozkaz nr 030 dowódcy 11 Dywizji Piechoty, 2000: 144).

Warunki przeprowadzania wysiedleń były dalekie od zasady humanitaryzmu, którą wprowadzała umowa poczdamska – zarówno na etapie wysiedleń wojskowych, administracyjnych, jak i poczdamskich. Świadczą o tym wspomnienia wysiedlonych, jak również dokumenty wyprodukowane przez pracowników Państwowego Urzędu Repatriacyjnego odpowiedzialnego za techniczną obsługę transportów (m.in. Nitschke 2000, Sula 2002, Bömelburg, R. Stöinger, R. Traba 2001). W okresie, gdy przeprowadzono wysiedlenia poczdamskie trudno jednak mówić o specjalnym tworzeniu złych warunków dla wysiedlanej ludności niemieckiej, czy też jako o celowym akcie rewanżu przez państwo. Świadczą o tym dokumenty wydawane na poziomie ministerialnym. Jeszcze w grudniu 1945 roku, gdy informacje o fatalnych warunkach wysiedleń przedostały się do wiadomości publicznej na zachodzie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych zwróciło się z prośbą do Ministerstwa Administracji Publicznej o wydanie dokładnych instrukcji, tak aby wysiedlenia Niemców odbywały się w sposób, który „nie dawałby podstaw do wrogiej propagandy” (Pismo ministra spraw zagranicznych do ministra administracji publicznej w sprawie warunków ..., 2000: 177). Mimo powyższego stanowiska władz, dochodziło do aktów zemsty na poziomie jednostek. Odnotowywano różnego rodzaju przestępstwa, które były dokonywane na ludności niemieckiej (a motywowane chęcią zemsty) m.in. przez polskich żołnierzy. Do przestępstw tych należały np. gwałty na Niemkach. W pewnym stopniu starano się temu zapobiec. Przedstawiciele milicji, wobec których pojawiały się podejrzenia o znęcanie się nad niemieckimi więźniami stawiano przed sądem. We wrześniu 1946 roku został wydany przez ministra bezpieczeństwa publicznego rozkaz wykonania kary śmierci na komendancie i milicjantach posterunku MO w Ługnianach za okrucieństwa wobec aresztowanych Niemców (Rozkaz nr 88 ministra bezpieczeństwa publicznego..., 2000: 245–246). Z drugiej strony, należy mieć na uwadze, iż od zapewnienia odpowiednich warunków transportu Niemców – zależał sprawny przebieg wysiedleń, a jednocześnie dokonanie „repolonizacji Ziemi Odzyskanych”. Gdy pod koniec 1946 roku doszło do śmierci kilkudziesięciu osób w wyniku zamarznięcia w pociągu wiozącym Niemców do brytyjskiej strefy okupacyjnej, Brytyjczycy zagrozili, że nie przyjmą więcej transportów bez piecyków. Wiza opóźnienia akcji wysiedleńczej spowodowała

wała szybką reakcją Polaków (Telefonogram (?) komisarza Fundowicza..., 2000: 256).

Trudno mówić o warunkach wysiedleń jako tylko i wyłącznie próbie rozrachunku, zemsty na poziomie państwa za krzywdy dokonane w czasie II wojny światowej. Należy jednak podkreślić, że atmosfera wytwarzana przez terenowe jednostki partyjne, jak również prasę polityczną pobudzały wśród Polaków nastroje antyniemieckie, a także kształtowały opinię, że wysiedlenia to jedyny możliwy sposób na zniewelowanie zagrożenia ze strony Niemiec. Kwestia wysiedleń Niemców uwidoczniała zasady na jakich miała opierać się relacja państwo-obywatel, zwłaszcza zaś odgórna sterowalność postawami. Jeden z przykładów wprowadzania tych zasad stanowi tzw. akcja wiecowa pod hasłem „Żądamy Wysiedlenia Niemców”. Została ona zainicjowana i zorganizowana przez władze na skutek pojawiających się informacji, że Polacy zatrudniający Niemców nie chcieli pozwolić na ich wysiedlenie, wyrażając jednocześnie pochlebne opinie o nich jako pracownikach. W związku z tymi doniesieniami, w listopadzie 1945 roku Biuro Ziem Zachodnich CKW PPS zarządziło, by do 30 grudnia 1945 roku wszystkie Wojewódzkie Komitety, Powiatowe i Gminne zorganizowały „w każdym mieście, miasteczku i większej wsi” wiece (Pismo Biura Ziem Zachodnich CKW PPS do Wojewódzkiego Komitetu PPS w Poznaniu..., 2000: 176). Ze względu na niższą niż oczekiwano skuteczność, akcja ta została przedłużona, a w styczniu 1946 była traktowana jako pilna (Pismo kierownika Wydziału Ziem Odzyskanych CKW PPS..., 2000: 193). W czasie wieców miały być zbierane podpisy przedstawicieli wszystkich stronnictw pod uchwalonymi rezolucjami, które następnie miały być odsyłane do Krajowej Rady Narodowej, prezydium Rady Ministrów i do Centralnego Komitetu PPS (Pismo Centralnego Komitetu Wykonawczego PP..., 1990: 282).

Stanowisko Polaków w odniesieniu do wysiedlenia Niemców kształtowała również lokalna prasa. W „Trybunie Dolnośląskiej”, organie prasowym PPR, w artykule „Nasz stosunek do Niemców”, który ukazał się na początku 1946 roku, pisano: „Sześć lat okupacji pozostawiło w psychice Polaków trwałe ślady – okrucieństwo Niemców przeniknęło w niejedną duszę z natury łagodnego narodu. Nasze postępowanie z Niemcami na ziemiach odzyskanych musi być rycerskie, lecz twarde”. Wśród środków represyjnych, które miały być zastosowane wobec Niemców wymieniono: „przymus pracy, przymus oddania mieszkań Polakom, przymus noszenia białych opasek...”, a także przyspieszenie wywozu Niemców z Polski: „Ewakuacja Niemców to jedno z najważniejszych zadań naszej polityki – 3,5 miliona do czerwca 1946 roku musi wyjechać (Dąbrowski 1992: 80)”. Jednocześnie podkreślano, że

wysiedlenie Niemców pozwoli na odbudowę, zagospodarowanie i „zespolecie z Macierzą” Ziem Odzyskanych. W tym kontekście transfer Niemców miał stanowić „zadanie o wielkim historycznym znaczeniu narodowym i międzynarodowym” (Pismo Centralnego Komitetu Wykonawczego PP..., 1990: 282). Aby cel ten mógł zostać zrealizowany, należało zapewnić odpowiednie warunki bytowe Polakom mającym osiedlić się na przejętych terenach. Trudna sytuacja lokalowa we Wrocławiu na jesieni 1945 roku powodowała, że zniechęceni osadnicy wyjeżdżali do innych miast. Jednym z najłatwiejszych rozwiązań tego problemu było wysiedlenie Niemców i przekazanie zajmowanych przez nich mieszkań osadnikom z Kresów (Tyszkiewicz 1995: 290)⁵.

Problem obywatelstwa – rehabilitacja i weryfikacja

Jak już wielokrotnie podkreślono w niniejszym artykule, wysiedlenia miały służyć stworzeniu państwa jednolitego pod względem etnicznym. W tym kontekście istotnym problemem jest kwestia obywatelstwa. Jednym z etapów konsolidacji narodowej państwa w nowych granicach miała być rehabilitacja Polaków umieszczonych na *Deutsche Volksliste* (DVL), a także weryfikacja etniczna ludności autochtonicznej. W procesie tym dominowała zasada przywoływana m.in. przez Aleksandra Zawadzkiego: „Nie oddamy ani jednej duszy polskiej” (Zawadzki 1964: 108).

142

Niemniej jednak z przyznaniem obywatelstwa wiązał się szereg problemów. O możliwych do wystąpienia trudnościach mówiono już na posiedzeniu Rady Ministrów w lutym 1945 r. Wówczas też Władysław Gomułka („Wiesław”) przedstawił swoje stanowisko, że za Niemców należy przede wszystkim uznać te osoby, które były Niemcami w 1939 roku (Protokół nr 9 z posiedzenia Rady Ministrów z 23 lutego 1945 roku..., 2000: 118). W lipcu tego samego roku Departament Polityczny MAP wyjaśniał, że za Polaków należy uważać:

wszystkich tych obywateli narodowości polskiej, którzy przed wrześniem 1939 r. byli Polakami – przez okres okupacji niemieckiej zachowali swoją odrębność narodową i nie podlegają dyskryminacji przez postanowienie dekretu z dn. 31.VIII.44 o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy;

– wszystkich obywateli narodowości polskiej (byli obywatele Rzeszy Niemieckiej), którzy przedłożą tymczasowe zaświadczenie stwierdzające obywatelstwo polskie;

⁵ Niemniej jednak problemy te – brak bazy lokalowej, a także brak dostatecznych możliwości zaspakajania potrzeb aprowizacyjnych – występowały na szerszą skalę determinując stanowisko władz lokalnych wobec konieczności przyspieszenia wysiedlania Niemców (Banasiak 1968: 45).

– Wszystkich tych obywateli narodowości polskiej, którzy w okresie okupacji należeli do III-ciej lub IV-tej kategorii DVL, a obecnie złożyli wnioski o rehabilitację i przedłożą odpowiednie zaświadczenie (Pismo Departamentu Politycznego MAP do Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej..., 2000: 149–150).

Wobec Niemców, których podejrzewano o szkodliwą działalność wobec Polaków i Polski w czasie II wojny światowej stosowano konkretne środki ujęte w dekreście z dnia 4 listopada 1944 r. o środkach zabezpieczających w stosunku do zdrajców Narodów⁶ i ustawie z dnia 6 maja 1945 r. o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego wrogich elementów (Internetowy System Aktów Prawnych). Zgodnie z tym ostatnim dokumentem, w zależności od grupy *Deutsche Volksliste*, do której została przypisana dana osoba obowiązywały różne zasady przyznania polskiego obywatelstwa (ale tylko w odniesieniu do grupy drugiej, trzeciej i czwartej). Pełnię praw obywatelskich utrzymywały te osoby trzeciej i czwartej grupy, które zostały wpisane na listę bez ich woli, a także swoją działalnością w czasie wojny potwierdziły przynależność do narodu polskiego⁷. Osoby mieszkające na terenach wcielonych do Rzeszy oraz w Wolnym Mieście Gdańsk, które znajdowały się w drugiej grupie DVL, mogły wystąpić o rehabilitację – również po udowodnieniu, że wpis na listę został dokonany pod przymusem lub wbrew woli danej osoby, a jej odrębność narodową potwierdzały działania w trakcie wojny (Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. ..., Internetowy System Aktów Prawnych).

Zgodnie z Art. 4 dekretu z dnia 13 września 1946 roku o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego osób narodowości niemieckiej, osoby narodowości niemieckiej pozbawione polskiego obywatelstwa miały zostać wysiedlone, ich majątek przekazany Skarbowi Państwa. Niemcy tracili jednocześnie prawo do jego dziedziczenia, a także prawo darowizny (Dekret z dnia 13 września 1946 roku o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego..., Internetowy System Aktów Prawnych).

⁶ Obywatele polscy, którzy w czasie okupacji mieszkali na terenie Generalnego Gubernatorstwa i województwa białostockiego lub też zadeklarowali swoją przynależność do narodowości niemieckiej lub też swoje pochodzenie niemieckie i / lub korzystali z praw, przywilejów z tego tytułu, niezależnie od odpowiedzialności karnej miały zostać na mocy dokumentu skierowane do obozu i pracy przymusowej. Osoby te są określone jako „zdraycy Narodu”, zostały pozbawione „praw publicznych, obywatelskich, honorowych, rodzicielskich i opiekuńczych” na czas nieokreślony. Ich majątek został skonfiskowany i przejęty przez Skarb Państwa (Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego ..., Internetowy System Aktów Prawnych).

⁷ W przypadku osób pochodzących z terenów, gdzie panował przymus wpisania na DVL należało podpisać Deklarację Wierności państwu polskiemu. Z kolei osoby, które zostały wpisane do trzeciej i czwartej grupy DVL, a mieszkające na terenach, gdzie tego przymusu nie było – musiały oprócz Deklaracji Wierności dostarczyć dokumenty potwierdzające, że zostały umieszczone na liście pod przymusem.

O przyznaniu obywatelstwa ludności autochtonicznej decydował także proces weryfikacyjny, który miał również duże znaczenie dla skuteczności przebiegu wysiedleń. Ze względu na występujące trudności w procesie weryfikacji autochtonów w 1946 roku, wstrzymano wysiedlenia ludności niemieckiej na Śląsku Opolskim, Ziemi Lubuskiej, Województwie Pomorskim oraz w Okręgu Administracyjnym Mazurskim (Tekst okólnika Ministerstwa Ziem Odzyskanych w sprawie stosunku do polskiej ludności..., 1990: 207). Zasady weryfikacji autochtonów zostały ustalone na mocy zarządzenia ministra Ziem Odzyskanych z 6 kwietnia 1946 roku i ustawą Krajowej Rady Narodowej o obywatelstwie polskim z 28 kwietnia 1946 roku. W świetle pierwszego z wymienionych dokumentów, obywatelstwo polskie mogło być przyznane tym osobom, które do 1 stycznia 1945 roku mieszkały na przejętych ziemiach ponemieckich, złożyły wniosek, deklarację wierności narodowi i państwu polskiemu oraz udowodniły swoje polskie pochodzenie, o czym miały świadczyć m.in. dokumenty, brzmienie nazwiska, pokrewieństwo, posługiwanie się językiem polskim, czynny udział w walce z Niemcami (Nitschke 2000: 97).

144

Zgodnie z powyższymi dokumentami obywatelstwa mieli zostać bezwzględnie pozbawieni: członkowie NSDAP, SS, SA, BDO, Hitlerjugend, BDM; a także osoby, które w okresie plebiscytów po I wojnie światowej były członkami Gennschutzu i Selbstschutzu; niemieccy działacze plebiscytowi; ci, którzy opuścili tereny przyznane Polsce w 1922 roku; optujący na rzecz Niemiec; nauczyciele niemieccy; oficerowie niemieccy; osadnicy sprowadzeni w czasie wojny; przyznający się do narodowości niemieckiej oraz ci, którzy dopuścili się przestępstw wobec Polaków (Nitschke 2000: 97)⁸.

Jednocześnie władze podtrzymywały zasadę o niewywożeniu Polaków, co potwierdzał poufny okólnik nr 2 wydany przez Ministerstwo Ziem Odzyskanych w dniu 20 marca 1946 r. dotyczący stosunku do polskiej ludności autochtonicznej w czasie akcji repatriacyjnej Niemców z granic państwa. W dokumencie tym zostały określone kryteria przynależności do narodu polskiego. W dużym stopniu miały one jednak charakter bardzo nieprecyzyjny, subiektywny. Zgodnie z głównym kryterium polskie obywatelstwo mogło być przyznane „osobie pochodzenia polskiego lub wskazującą łączność z narodem polskim (Nitschke 2000: 208)”. O łączności z narodem polskim miał decydować język,

⁸ W niniejszym artykule nie zostaną przedstawione dokładnie problemy związane z weryfikacją ludności, gdyż jest to problem wymagający obszernego wyjaśnienia, a ponadto nie jest on związany bezpośrednio z tematem artykułu.

„podstawa wewnętrzna”, przynależność do polskich organizacji, „udział w walce o polskość”, pielęgnowanie w rodzinie polskich obyczajów, solidaryzowanie się z Polakami (czego wyrazem mogło być np. narażanie się na osobiste niebezpieczeństwo). W sytuacjach, gdy weryfikowany nie posiadał „obudzonej świadomości polskiego pochodzenia”, jako kryterium przyjmowano brzmienie nazwisk (które mogły być jednak zniekształcone), a także związki pokrewieństwa z Polakami (Nitschke 2000: 208). Proces weryfikacyjny przedstawiano jako „walkę o duszę tych Polaków, którzy tkwią w nieświadomości swej polskiej przynależności narodowej (Pismo okólne Departamentu Administracji Publicznej MZO..., 1990: 210)”. Autochtoni, których wstępnie zaklasyfikowano do kategorii „Polaków” mieli być „poddani naturalnemu procesowi repolonizacyjnemu (Pismo okólne Departamentu Administracji Publicznej MZO..., 1990: 210)”.

Konsolidacja państwa narodowego poprzez akcję (re)polonizacyjną

Jednym z ważniejszych problemów, przed którymi stały władze komunistyczne była integracja ziem zachodnich i północnych przyznanych na mocy umowy w ramach nowego państwa. Służyć temu miała akcja polonizacyjna. Jednym z jej elementów miało być automatyczne zasiedlanie „Ziem Odzyskanych” Polakami z Kresów. Proces repolonizacji wiązał się z polityką „odniemczania”. Za działania te odpowiedzialna była PPR, która miała do swojej dyspozycji szereg instrumentów o charakterze politycznym, oświatowo-wychowawczym, a także kulturalnym. Utworzono m.in. komitety do walki z niemczyzną na Ziemiach Odzyskanych, których celem było „zwalczanie wszelkich prowokacji niemieckich, wykrywanie Niemców uchylających się od wysiedlenia oraz likwidacja materialnych śladów niemczyzny” (Pismo okólne Departamentu Administracji Publicznej MZO..., 1990: 210).

Inne działania w ramach akcji polonizacyjnej miały charakter antyniemiecki i antyhitlerowski, tak jak np.:

Eliminacja języka niemieckiego,

Usunięcie napisów niemieckich,

Spolszczenie imion i nazwisk,

Likwidowanie wszelkich przejawów i pozostałości ideologii hitlerowskiej i germanizacyjnej (Okólnik nr 18 Ministerstwa Ziem Odzyskanych w sprawie wzmocnienia akcji polonizacyjnej..., 2000: 314).

Zakazano posługiwania się językiem niemieckim w szkołach. W przypadku wykrycia, że uczeń mówi po niemiecku, do szkoły mieli

być wzywani rodzice. W sytuacji zakwestionowania ich polskiego pochodzenia, dochodziło np. do ponownego przeprowadzenia weryfikacji danej rodziny. Napisy niemieckie miały być usunięte ze wszystkich budynków – publicznych i prywatnych, z obrazów – oleodruków, drobnych przedmiotów (np. popielniczek czy podkładek pod kufle do piwa). Część działań miała charakter wybiórczy. Jeśli chodzi o nakaz spolszczenia imion i nazwisk, to działaniem tym nie zostały objęte osoby o niemiecko brzmiącym nazwisku, ale które pochodziły z Polski centralnej i zamieszkały na terenach zachodnich w wyniku akcji przesiedleńczej. W zakresie kultury należało pomijać w repertuarach koncertowych utwory tych kompozytorów niemieckich, których twórczość służyła propagowaniu idei germańskich. Podobnie rzecz się miała w odniesieniu do pisarzy, poetów, historyków, którzy byli związani z ideologią hitlerowską. W lokalach rozrywkowych obowiązywał zakaz odtwarzania jakichkolwiek piosenek niemieckich (Okólnik nr 18 Ministerstwa Ziemi Odzyskanych w sprawie wzmożenia akcji polonizacyjnej..., 2000: 314). W sytuacji wykrycia naruszeń tych zakazów miały obowiązywać surowe sankcje (Okólnik nr 18 Ministerstwa Ziemi Odzyskanych w sprawie wzmożenia akcji polonizacyjnej..., 2000: 316)⁹. W ramach akcji repolonizacyjnej organizowano również specjalne kursy repolonizacyjne dla ludności autochtonicznej (Okólnik nr 18 Ministerstwa Ziemi Odzyskanych w sprawie wzmożenia akcji polonizacyjnej..., 2000: 316).

Spolonizowane miały również zostać nazwy miejscowości. W styczniu 1946 roku została utworzona przy Ministerstwie Administracji Publicznej Komisja Ustalania Nazw Miejscowości odpowiedzialna za ostateczne uregulowanie nomenklatury w miejscowościach znajdujących się na terenach poniemieckich. Wprowadzone nazwy nie zawsze miały historyczne uzasadnienie. Często ludność lokalna nie zgadzała się na zmiany nazewnictwa, w związku z czym dochodziło do konfliktów z urzędnikami (Nowakowska, Wóycicka 2010: 71–72).

Podsumowanie

Jak wykazuje powyższa analiza, paradygmat narodu w kontekście prowadzonych działań wojennych, a także tuż po ich zakończeniu do-

⁹ Sankcje te zostały określone w art. 18 prawa o wykroczeniach. W sytuacji wykrycia „biernej tendencji do kultuwowania niemczyzny” można było zastosować następujące środki: przymusowa zmiana miejsca pracy lub mieszkania (w gorszych warunkach); pozbawienie koncesji na prowadzenie przedsiębiorstwa, lokalu handlowego itp., wznowienie postępowania weryfikacyjnego. (Borodziej, Lemberg 2000: 316).

minował w dyskursie politycznym władz w odniesieniu do konieczności przeprowadzenia wysiedleń Niemców z Polski. Zasada walki klas w myśl zasady „Proletariusze wszystkich krajów łączcie”, mimo że umieszczona w „Manifeście Lipcowym”, została sprowadzona do podrzędnej roli. Należy jednak zgodzić się z Włodzimierzem Borodziejem i Marcinem Kulą, że stosowane w dyskursie pojęcie narodu oznaczało pewną zbiorową jednostkę, którą należało dopiero stworzyć (Borodziej, Kula w: Nowakowska, Wóycicka 2010: 10–11).

W czasie trwania działań wojennych, komuniści (zwłaszcza ci działający na terenie ZSRR) kreśląc wizję niepodległego państwa polskiego łączyli ją z perspektywą państwa homogenicznego pod względem etnicznym, gdzie grupą wysiedloną mieli być przede wszystkim Niemcy. Ten rodzaj dyskursu miał wzmacniać poparcie społeczne dla środowiska komunistycznego pod hasłem wspólnej walki z wrogiem – u boku ZSRR, a także obrazem państwa, od którego zostanie odsunięte zagrożenie, jakie historycznie stanowili mieszkający na jego terenie Niemcy. „Odzyskanie” przez Armię Czerwoną ziem na zachodzie i północy Polski, wysiedlenie stamtąd Niemców, a także ich integracja poprzez repolonizację stała się swojego rodzaju mitem założycielskim nowej władzy. Był on podtrzymywany m.in. poprzez obchody rocznicy powrotu tych ziem do Polski. I tutaj ponownie należy nawiązać do wyżej przywołanego stwierdzenia Borodzieja i Kuli. Jak wskazuje Grzegorz Strauchold, ich celem było „ukształtowanie z młodego pokolenia społeczeństwa socjalistycznego (Strauchold 2008: 145)”.

147

Bibliografia

Dokumenty

- AME 60/2/1, The Text of Churchill's Survey of Main Trends In British Foreign Policy In War [44.05.25.]. (Z archiwum Fondation Jean Monnet pour l'Europe).
- Deklaracja ideowo-programowa Związku Patriotów Polskich w ZSRR z dn. 10 czerwca 1943 r.*, [w:] (1984), „Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948”, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Deklaracja programowa Związku Walki Młodych, określająca zadania młodzieży w wolnej Polsce z dn. 02 grudnia 1945 r., [w:] (1984), „Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe”, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 4 listopada 1944 roku o środkach zabezpieczających w stosunku do zdrajców Narodu, Dz. U.R.P. Nr 11, poz. 54, isap.sejm.gov.pl, [dostęp: 09.03.2013r.] .
- Dekret z dnia 13 września 1946 roku o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego osób narodowości niemieckiej, Dz. U. 1946 nr 55 poz. 310, isap.sejm.gov.pl, [dostęp: 09 marca 2013 r.] .

- Okólnik nr 18 Ministerstwa Ziem Odzyskanych w sprawie wzmoczenia akcji polonizacyjnej z dn. 26 kwietnia 1948 r.*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Pismo Ambasady ZSRR w Warszawie, do wiceministra spraw zagranicznych W. Rzymkowskiego, w sprawie wysiedlenia Niemców z Polski z dn. 27 listopada 1945 r.*, [w:] J. Śniadecki (1990), „Kształtowanie się społeczności polskiej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1950, cz. I, Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane WSI.
- Pismo Biura Ziem Zachodnich CKW PPS do Wojewódzkiego Komitetu PPS w Poznaniu w sprawie akcji wiecowej pod hasłem „Żądamy Wysiedlenia Niemców”, 23 listopad 1945*, [w:] [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Pismo Centralnego Komitetu Wykonawczego PP, do Ministerstwa Ziem Odzyskanych, dotyczące organizacji wieców manifestacyjnych, w sprawie wysiedlenia Niemców z Polski z dn. 02 stycznia 1946 r.*, [w:] J. Śniadecki (1990), „Kształtowanie się społeczności polskiej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1950, cz. I, Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane WSI.
- Pismo Departamentu Politycznego MAP do Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej z wyjąśnieniem, których obywateli należy uważać tymczasowo za Polaków z dn. 05 lipca 1945 r.*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Pismo kierownika Wydziału Ziem Odzyskanych CKW PPS Ferdynanda Neumeuera-Bezłudy do Komitetów Wojewódzkich PPS w sprawie akcji wiecowej pod hasłem „Żądamy wysiedlenia Niemców” z dn. 23 stycznia 1946 r.*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Pismo ministra spraw zagranicznych o ministra administracji publicznej w sprawie warunków wysiedlania Niemców z dn. 15 grudnia 1945 r.*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Pismo okólne Departamentu Administracji Publicznej MZO do wojewodów, w sprawie przebiegu akcji weryfikacyjnej z dn. 28 marca 1946 r.*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Protokół nr 9 z posiedzenia Rady Ministrów z 23 lutego 1945 r. Fragment dotyczący zagadnienia volksdeutschów na terenach zachodnich*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Protokół nr 37 posiedzenia Rady Ministrów, poświęconego m.in. zagadnieniu Ziem Zachodnich (fragmenty), 26 maj 1945*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Rozkaz nr 030 dowódcy 11 Dywizji Piechoty płk. Czartoryskiego o ustaleniu należytej dyscypliny na granicy*, [[w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Rozkaz nr 0150 dowództwa 2 Armii WP o kontynuowaniu szybkiego wysiedlania Niemców, 24 czerwiec 1945*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2000.

- Rozkaz nr 88 ministra bezpieczeństwa publicznego dotyczący skazania na karę śmierci komendanta i milicjantów posterunku MO w Ługnianach pow. Opole za dopuszczenie się zbrodniczych czynów w stosunku do aresztowanych*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Rozporządzenie Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w sprawie akcji wysiedleńczej Niemców za Odrę i Nysę (fragment), 06 lipiec 1945*, [w:] J. Śniadecki (1990), „Kształtowanie się społeczności polskiej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1950, cz. I, Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane WSI.
- Telefogram (?) komisarza Fundowicza do Głównego Delegata MZO do Spraw Repatriacji Niemców w sprawie braku piecyków w transportach niemieckich z grudnia 1946 r.*, [w:] W. Borodziej, H. Lemberg (red.) (2000), „Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. T.1”, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Tekst okólnika Ministerstwa Ziem Odzyskanych w sprawie stosunku do polskiej ludności autochtonicznej w czasie akcji repatriacyjnej Niemców z granic państwa z dn. 20 marca 1946 r.*, [w:] J. Śniadecki (1990), „Kształtowanie się społeczności polskiej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1950, cz. I, Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane WSI.
- Umowa poczdamska (fragmenty) z dnia 02 sierpnia 1945 roku*, [w:] P. Lippóczy, T. Walichnowski (1982), „Przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski po drugiej wojnie światowej w świetle dokumentów”, Warszawa – Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego wrogich elementów, Dz. U. R. P. Nr 17, poz. 96, isap.sejm.gov.pl [dostęp: 09.03.2013 r.].

Opracowania

- Banasiak, Stefan (1968), *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945–1950*, Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Boase, Roger (2002) *The Muslim Expulsion from Spain*, [w:] „History Today”, April 2002, ss. 21–27.
- Bömelburg Hans-Jürgen, Stö inge Renate, Traba Robert (red.) (2001), *Wypędzeni ze Wschodu: wspomnienia Polaków i Niemców*, Olsztyn: Borussia.
- Carr, Matt (2009), *Spain’s Ethnic Cleansing*, [w:] „History Today”, 2009, Vol. 59, Issue 2, s. 48–51.
- Clissold, Stephen (1978), *The Expulsion of the Moriscos, 1609–1614*, [w:] „History Today”, 1978, Vol. 28, Issue 12, ss. 817–824.
- Czerniakiewicz, Jan, Czerniakiewicz, Monika (2005), *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*, Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły TWP.
- Dąbrowski, Stanisław (1992), *Prasa na Dolnym Śląsku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Forsdyke, Sara (2000), *Exile, Ostracism and the Athenian Democracy*, [w:] “Classical Antiquity”, Vol. 19, No. 2.
- Giannakos, Symeon A. (2008), *Unacceptable solutions to ethnic conflict: the 1923 calamity of population expulsions* [w:] „Journal of Political and Military Sociology”, Vol. 36, No. 1, ss. 19–35.

- Gontarczyk, Piotr (2003), *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa: Fronda.
- Haliczer, Stephen H. (1973), *The Castilian Urban Patriciate and the Jewish Expulsions of 1480–92*, [w:] "The American Historical Review", Vol. 78, No. 1, ss. 35–62.
- Jankowiak, Stanisław (2005), *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Jankowiak, Stanisław (1995), *Wysiedlanie i emigracja ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1959*, [w:] Włodzimierz Jastrzębski (red.), „Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy”, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, ss. 57–72.
- Kamen, Henry (1988), *The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492*, [w:] "Past & Present", No. 119, ss. 30–55.
- Kersten, Krystyna (1989), *Polska – państwo narodowe. Dylematy i rzeczywistość*, [w:] Marcin Kula (red.), „Narody. Jak powstawały i jak wybijały się na niepodległość”, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kersten, Krystyna (1996), *Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii*, [w:] Hubert Orłowski, Andrzej Sakson (red.), „Utracona ojczyzna: przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie”, Poznań: Instytut Zachodni.
- Kersten, Krystyna (1974), *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej (studium historyczne)*, Wrocław: Ossolineum.
- Nitschke, Bernadetta (2000), *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Nowakowska, Agnieszka, Wóycicka, Zofia (2010), *Etniczna polityka komunistów. Dwa casusy*, Warszawa Wydawnictwo Trio.
- Ociepka, Beata (1992), *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Paleczny, Tadeusz (2005), *Stosunki międzykulturowe. Zarys problematyki*, Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.
- Pasierb, Bronisław (1990), *Polska myśl polityczna okresu II wojny światowej wobec Niemiec*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Piskorski, Jan. M., 2010, *Wygnańcy*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Rutgers, Leonard V. (1994), *Roman Policy towards the Jews: Expulsions from the City of Rome during the First Century C.E.*, [w:] Classical Antiquity", Vol. 13, No. 1, ss. 56–74.
- Schulze, Rainer, *The Politics of memory: Flight and Expulsion of German Population after the Second World War and German Collective Memory*, [w:] "National Identities" 2006, Vol. 8, No. 4, ss. 367–382.
- Strauchold, Grzegorz (1995), *Problem ludności rodzimej na ziemiach zachodnich i północnych a zagadnienie mniejszości niemieckiej w latach 1945–1948*, [w:] Wojciech Wrzesiński (red.), „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej”, Wydawnictwo Uniwersytet Wrocławskiego, Wrocław.
- Strauchold, Grzegorz (2008), *Uroczystości państwowe na Ziemiach Zachodnich i Północnych organizowane we Wrocławiu w latach 60. XX wieku*, [w:] Joanna Nowosielska-Sobel, Grzegorz Strauchold, „Piaśtowsko-komunistyczna satysfakcja? Obchody rocznic historycznych i świąt państwowych na Śląsku po II wojnie światowej”, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2008.

- Sula, Dorota (2002), *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Szczegóła, Hieronim (1995), *Przedpoczdamskie wysiedlenie Niemców z Polski (czerwiec–lipiec 1945 r.)*, [w:] Włodzimierz Jastrzębski (red.), „Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy”, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.
- Ther, Philipp (2012), *Ciemna strona państw narodowych: czystki etniczne w nowoczesnej Europie*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Tyszkiewicz, Jakub (1995), *Koncepcje odbudowy Wrocławia ze zniszczeń wojennych w świetle "Naprzodu Dolnośląskiego" w latach 1945–1947*, [w:] Wocjciech Wrześciński (red.), „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej”, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zawadzki, Aleksander (1964), *Notatki, przemówienia, 1945–1948 na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk.

Aneta Pazik – a PHD student at the Institute of European Studies of the Jagiellonian University in Krakow. She graduated from European Studies and International Relations. As part of the Erasmus programme she studied at the l'Institut d'Etudes Politiques in Bordeaux, while as a holder of the CEEPUS scholarship she completed an internship at the Palacký University, Olomouc. She also received the Henri Rieben Scholarship granted by the Fondation Jean Monnet pur l'Europe in Lausanne, as well as the Fritz Stern Scholarship granted by Deutsche Nationalstiftung. She is the author of a book on general de Gaulle's European policy in 1958–1969, of many articles devoted to the Polish-German and French-German relations after World War II, and of the entries of the *Lexicon of European Studies* published in 2011.

151

Abstract

Forced migrations as an instrument of consolidation of Nation-States in the XXth century. A case of expulsion of German population from Poland after the end of the Second World War

In this article, the term 'forced migrations' has been narrowed down to mean expulsions. The definition of expulsion proposed by Krystyna Kersten has been adopted according to which an expulsion is a forced and organized displacement of a given group carried out as a result of an international agreement or decision, or of an act imposed by the authorities.

Although the phenomenon of forced migrations does not date back to the 20th century, it was only in the last century that they started to be used as an instrument of consolidation of nation-states. During World War II both nationalist ideas and expulsion-oriented activities reached their apogee, which resulted in the attempt to exterminate certain ethnic groups. The germanisation policy carried out on the Polish territories led to mass expulsions of the Poles living there, in line with the idea of 'purely German lands.'

As it has been shown in the article, the new authorities considered expulsions as a necessary part of the fulfillment of the ideal of an ethnically homogenous country. Central to that vision of the state were references to patriotism and national unity, while the paradigm of class warfare was regarded as secondary. In consequence, after the war the aim of the authorities was to carry out, as rapidly as possible, expulsions of Germans from the so-called 'Recovered Territories' and then, carry out the integration of these territories as part of the new nation-state project realised in line with the policy of repolonisation.

Keywords

Expulsions, forced migrations, nation state, Germans, communism, power, rehabilitation, verification, repolonisation